

Despre fantomatica *Eftimia* - "fiica lui Petru Rareș" - de la Mănăstirea Probota

Denis Căprăroiu

Încercarea noastră, relativ recentă, de a relua discuția privitoare la începuturile Mănăstirii Probota – și care s-a materializat, deja, într-un studiu aflat sub tipar – ne-a prilejuit următoarea constatare: în gropnița bisericii cu hramul "Sf. Nicolae", a respectivei mănăstiri, se află, printre altele, o piatră de mormânt atribuită numitei *Eftimia*, "fiica lui Petru Rareș" (fig. 3, 4, 5). Vom preciza, de la bun început, că faptul reprezintă, din unghiul nostru de vedere, o regretabilă eroare, în măsură să compromită – din fericire, remedial – rezultatele excepționale obținute în efortul de restaurare a acestui remarcabil monument¹. Dar, pentru a ne justifica intervenția, vom oferi, în continuare, toate explicațiile necesare.

Fără a intra în detalii, pe care le-am surprins și dezbătut, *in extenso*, în studiul menționat anterior, vom preciza, totuși, că sub numele *Probota* sau, mai corect, așa cum este atestat în documentele secolelor XIV-XV², *Pobrata*, se ascunde identitatea unuia dintre primele lăcașuri mănăstirești fondate în Țara Moldovei, "*Sf. Nicolae din Poiană*"³, căruia i-au succedat, în locații diferite, altele două: 1. cea considerată a fi fost prima ctitorie a voievodului Ștefan cel Mare⁴, zidită "*mai la vale lângă părău*"⁵; 2. actuala Mănăstire Probota (fig. 1, 2), ctitoria lui Petru Rareș, construită pe un platou, la o distanță de cca 2-300 m față de vechiul amplasament⁶. Pornind de la etimologia sa slavonă – derivând din cuvântul "brat"/*frate* –, numele *Pobrata* apare ca unul extrem de sugestiv, echivalând, practic, termenul românesc "frăție", cu sensul de comunitate monahală⁷. De altfel, însăși consemnarea sa, în primele documente moldovenești, sub două dintre cele mai semnificative ipostaze – ca hidronim (*pârâul Pobratii*⁸, *pe Pobrata*⁹), respectiv toponim

¹ *The Restoration of the Probota Monastery. 1996-2001*, UNESCO, Editura Metaneira, Helsinki, 2001. Vezi și site-ul oficial, dedicat restaurării mănăstirii, aflat sub oblăduirea aceleiași case editoriale: http://www.metaneira.com/probota_webpage/index.html.

² DRH, A. Moldova, vol. I, doc. 6, 19, 227, 243, 246, 269, 278, 290.

³ În fapt, "clasamentul" celor mai vechi atestări ale lăcașurilor monahale din Țara Moldovei ar putea releva întâietatea Mănăstirii Probota – mai exact, a *Sf. Nicolae din Poiană* – chiar și în raport cu Mănăstirea Neamț. Astfel, așezământul *Sf. Nicolae din Poiană* este cea dintâi mănăstire moldovenească pomenită documentar, în actul de danie emis la 2 iulie 1398 (*ibidem*, doc. 6), din porunca voievodului Ștefan I (1394-1399). Mai mult, dacă luăm în considerare – și nu avem motive să nu o facem, ba dimpotrivă –, ca dată a fundării Probotei, anul precizat de pomelnicul mănăstirii, adică 1391 (cf. Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și Biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 150), atunci aceasta devansează cu câțiva ani primul așezământ de la Neamț, care beneficiază de prima sa atestare abia în inscripția de pe un clopot de sec. XIX, sub anul 1394 (cf. Șt. Balș, C. Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958, p. 16, n. 5). În realitate, ambele mănăstiri sunt ctitorii ale voievodului Petru I *Mușatinul*, dar atribuite, în mod eronat – așa cum ne-am străduit să demonstrăm în studiul dedicat începuturilor Probotei –, nepotului său de frate, voievodul Ștefan I. Spre argumentare, nu vom sublinia aici decât faptul că, în majoritatea cazurilor, primele atestări documentare ale unor monumente laice sau religioase – fără a mai vorbi despre așezări – *succed* data reală a fundării sau constituirii lor, raționamentul aplicându-se pe deplin, în opinia noastră, și celor două importante mănăstiri moldovenești. Tradiția însăși vine să-l confirme, atât în legătură cu Mănăstirea Neamț (cf. Șt. Balș, C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 16-17), cât și cu Probota *Veche* [vezi aprecierile mitropolitului Dosoftei, fost econom al Probotei, așa cum se desprind ele din actul de închinare a mănăstirii, către Sfântul Mormânt, redactat în anul 1677: "...sfânta mănăstirea noastră Pobrata, care iaste făptura de la începutul țării de sihaștri, când pre acelea locuri era deșert..." (cf. Șt. Dinulescu, *Viața și scrierile lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei*, în *Candela*, anul IV, nr. 1, 1885, p. 79)].

⁴ Lia și Adrian Bătrîna, *O primă ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare: Mănăstirea Probota*, în *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă plastică*, t. 24, 1977, p. 205-230.

⁵ Precizarea apare în pomelnicul mănăstirii, cel scris în 1823, în cadrul "secțiunii" dedicate lui *Ștefan Voievod celū Bunū*: "Acesta a zidit a doua Monastire de pētră, mai la vale lângă părău, și aū înzestrato cu câteva moșii și odoră, dând robū pe țatarul Dimitrie cu fiii și nēmurile lui, și cu alte trei familii de țitari." (cf. Melchisedec, *op. cit.*, p. 151).

⁶ N. Grigoraș, I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*, București, 1971, p. 37; T. Sinigalia, *Mănăstirea Probota*, București, 2007, p. 7.

⁷ "Monastirea acēsta, pe la începutul veacului al 15-lea se numia Monastirea Sântului Nicolai din poēna Siretiului. În urmă, acestei monastiri s'a dat numele de *Pobrata*, carele în curgerea timpului s'a prefăcut în *Probota*. *Pobrata*, vra să ăică "înfrățire", séu "frăție" (Melchisedec, *op. cit.*, p. 150).

⁸ DRH, A. Moldova, vol. I, doc. 6, 19.

⁹ *Ibidem*, doc. 269, 289, 290.

(mănăstirea "Sf. Nicolae" de la Pobrata)¹⁰ – relevă, indubitabil, vechimea "frăției" din *Poiana Siretului*, constituită în reper fundamental al zonei, în sursă a numelui acesteia, precum și al pârlului ce o străbătea.

În cea de-a doua jumătate a sec. al XV-lea, biserica zidită "de iznoavă", conform precizării mitropolitului Dosoftei¹¹, de către Ștefan cel Mare¹² – succedând, funcțional, celui dintâi așezământ mănăstiresc de la Probota, *Sf. Nicolae din Poiană*, nelocalizat încă¹³ –, va fi serios afectată de instabilitatea terenului ales, în mod neinspirat – "maî la vale lângă pârâu"¹⁴ –, pentru a dura noua ctitorie domnească. Amplificată determinant, cel mai probabil¹⁵, de cutremurul înregistrat sub anul 6979/1471 în *Letopisețul lui Ștefan cel Mare*¹⁶ – informația fiind preluată, ca atare, de Grigore Ureche¹⁷ –, instabilitatea solului pe care se înălța *Probota I* a dus la apariția unor fisuri majore în zidurile acesteia, însoțite chiar și de ușoara deplasare a unora dintre compartimente¹⁸. În consecință, spre finele domniei, în ultimul deceniu al sec. al XV-lea, Ștefan cel Mare s-a văzut obligat să refacă integral lăcașul de cult – rezultând biserica numită convențional *Probota II* –¹⁹, care nu era unul oarecare, dat fiind rolul de necropolă domnească pe care acesta îl îndeplinea, adăpostind rămășițele pământești ale părinților marelui voievod²⁰.

Prima biserică a Probotei *Noi*, pe care am numit-o – în acord cu opțiunea autorilor cercetării – *Probota I*, a fost prevăzută, încă de la fundarea ei, cu gropniță. În fapt, această importantă descoperire

¹⁰ *Ibidem*, doc. 227, 243, 246, 278.

¹¹ Cf. Șt. Dinulescu, *op. cit.*, p. 79.

¹² Atragem atenția, aici, asupra unei erori, grosolane, apărute în descrierea acestei faze, a fundării *Probotei I*, tocmai pe site-ul oficial dedicat restaurării mănăstirii (vezi nota 1): "The second church was built by Stephen the Great downhill from the first one, according to another document, "by the river, in the valley". Construction was completed sometime before the burial of his parents Bogdan II (1452) and Oltea-Maria (1465)." (http://www.metaneira.com/probota_webpage/history.html).

¹³ În pomelnicul mănăstirii, citat mai sus, este menționată, sub anul 1391, "Biserica cea ântâi durată, undeî țintirimul vechiû, de se îngropă robii acum..." (cf. Melchisedec, *op. cit.*, p. 150). Așadar, aparent, în anul întocmirii acestui pomelnic, 1823, locul în care dănuia fosta biserică – în vechiul cimitir, unde se îngropau robii la acea dată –, era binecunoscut, dacă nu cumva textul respectiv a fost copiat ca atare, după o variantă mai veche, neidentificată încă. De altfel, nici indicația lui Melchisedec privitoare la materialul folosit pentru ridicarea bisericii vechi – "clădită din lemn de stejarû" (*ibidem*) –, nu este de natură să lămurească această chestiune, deși autorul pare a fi extrem de sigur pe afirmațiile sale. Dacă acesta ar fi reperat, însă, la data vizitei pe care a întreprins-o la Probota, fostul lăcaș bisericesc, notițele sale istorice și arheologice s-ar fi raportat, cu siguranță, poate chiar în mod prioritar, și la acest venerabil monument, a cărui însemnătate nu mai necesita nicio argumentație. Mai mult, la doar câțiva ani după redactarea lucrării episcopului Melchisedec, însuși N. Iorga căuta, cu ardoare, însoțit de localnici, urme ale Probotei *Vechi*, fără ca demersurile sale să obțină succesul scontat (cf. Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 208). Tocmai de aceea, considerăm că, în acest caz, precizările episcopului de Roman, oricât de categorice ar părea, sunt cu totul ipotetice și se bazează pe raționamente proprii, fără acoperire.

¹⁴ Vezi nota 5.

¹⁵ L. Șimanschi, *Zidirea Mănăstirii Putna. Semnificații și împrejurări*, în *Analele Putnei*, I, nr. 2, 2005, p. 16.

¹⁶ "În același an, în august 29, a fost cutremur mare peste tot pământul, în vremea când ședea domnul la prânz" ("*Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*" / *Letopisețul lui Ștefan cel Mare*, ed. G. Mihăilă, București, 2005, p. 45).

¹⁷ "Într-acelaș an, august 29, fu cutremur mare de pământu peste toată țara, în vrêmea ce au șezutu domnul la masă, la prânzu." (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 89).

¹⁸ Datorăm cunoașterea acestor realități arheologice Lia și Adrian Bătrîna, sub a căror "lupă" științifică *Probota* și-a dezvăluit, în anii '70 ai veacului trecut, o parte importantă a secretelor sale (vezi nota 4).

¹⁹ Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 221-226. *Probota "ștefaniană"* fusese identificată ca atare și datată în ultimul deceniu al sec. al XV-lea, încă din anii '50 ai veacului trecut, de către C. Nicolescu și Fl. Jipescu, *Din trecutul Mănăstirii Probota*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, III, nr. 1-2, 1956, p. 292-298. Lipsite, însă, de informațiile pe care le-ar fi putut oferi o cercetare arheologică de anvergură – întreprinsă ulterior de Lia și Adrian Bătrîna –, autoarele nu au putut sesiza existența celor două faze de construcție ale Probotei, anticipând, totuși – cu inspirație, competență și, totodată, precauție științifică – această posibilitate. Astfel, reținând precizările din pomelnicul de la 1823 (vezi nota 5), semnatarele articolului consemnau următoarele: "Reiese deci că Ștefan ar fi clădit o mănăstire nouă. Viitoarele cercetări arheologice vor preciza desigur, dacă este vorba numai despre o refacere de către Ștefan cel Mare a unei construcții anterioare, sau de înălțarea unui nou monument în vecinătatea celui vechi. În situația actuală, pe baza materialelor cunoscute, se poate afirma doar existența unei faze Ștefan cel Mare, în istoria Probotei, fază care probabil că datează din ultima perioadă a domniei acestuia, adică de după anul 1490." (*ibidem*, p. 297).

²⁰ Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 216. Într-o intervenție istoriografică relativ recentă (V. M. Pușcașu, *Lespezile funerare de la Mănăstirea Probota (II)*, în *Arhiva genealogică*, III (VIII), nr. 1-2, 1996, p. 255-268), autoarea contrazice virulent încheierile soților Bătrîna, punând la îndoială rolul de necropolă domnească al *Probotei I* – concepută de către Ștefan cel Mare ca loc de odihnă al părinților săi –, precum și datarea acestui monument. Maniera în care V. M. Pușcașu a înțeles să-și "neutralizeze" științific colegii arheologi ni se pare, însă, total gratuită, suportul argumentativ al reinterpretărilor sale fiind, structural, eronat. Contestând, astfel, preopinienților săi supoziția privitoare la grija cu care a fost dezafectat mormântul Doamnei Oltea – în contextul, desigur ipotetic, al transferului osemintelor sale la *Probota Nouă* –, autoarea se întreabă, emfatic, "... cum se poate explica [în acest caz] faptul că lespedea funerară care marca acest mormânt să fi fost abandonată printre ruinele vechii biserici și să fi fost recuperată din zonă de-abia la începutul secolului nostru!?" (s.n. – D.C.)" (p. 259). În realitate, piatra de mormânt a Doamnei Oltea zăcea de multă vreme, probabil secole, în incinta ctitoriei lui Petru Rareș, așa cum denotă informațiile oferite de N. Iorga (*Ceva nou despre mama lui Ștefan cel Mare*, în *Convorbiri Literare*, XXXVIII, nr. 7-9, 1904, p. 748) și Al. Lapedatu (*Serbarea de la Mănăstirea Probota - 31 august 1908*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, iul.-sept., 1908, p. 136-136; *Un vechi epitaf și o veche inscripție de la Probota*, în *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, oct.-dec., 1908, p. 166-167).

arheologică – asociată cu identificarea, așa cum vom vedea în paginile care urmează, în cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea, a unei pietrei funerare ce aparținuse mormântului Doamnei Oltea – i-a și determinat pe autori să considere biserica în cauză drept "prima ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare". Deși raționamentul care a determinat această concluzie este unul perfect logic, conform cu desfășurările istorice – decesul Doamnei Oltea în noiembrie 1465, așa cum relevă inscripția de pe piatra sa funerară, și înhumarea acesteia în gropnița *Probotei I* denotă ctitorirea lăcașului înaintea anului respectiv, adică la începutul domniei lui Ștefan cel Mare²¹, precum și proiectarea sa ca necropolă domnească, dedicată, prioritar, părinților voievodului²² –, în opinia noastră *Probota I* a fost, în cel mai bun caz, doar definitivată de marele domn, comanditarul ei fiind Petru al II-lea sau, mai puțin probabil, Alexandru al II-lea. Nu vom insista, însă, aici, oferind întreaga argumentație în studiul pe care l-am anunțat la debutul intervenției noastre.

Cândva, în perioada care a precedat accesarea la domnie a voievodului Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546)²³, biserica restaurată în integralitatea ei de către Ștefan cel Mare se va năruia pentru a doua oară, din cauze naturale, cel mai probabil legate de o catastrofală alunecare de teren²⁴. În consecință, Petru Rareș, fiul nelegitim al marelui Ștefan – dar, spre cinstea lui, "cel mai vrednic"²⁵ dintre descendenții acestuia –, a cedat insistențelor vărului său, egumenul Grigorie Roșca²⁶, hotărând fundarea celui de-al treilea așezământ mănăstiresc la Probota (fig. 1, 2), pe locul unde poate fi admirat și astăzi.

Cu privire la justificările de natură politică, și nu numai, ce au potențat succesul demersurilor persuasive ale egumenului Grigorie Roșca, vom reține aprecierile, judicioase, ale cercetătorilor Lia și Adrian Bătrîna: "Om de cultură remarcabil și personalitate marcantă a secolului al XVI-lea, Grigorie Roșca a constituit un sfetnic prețios pentru Petru Rareș. În acest sens credem că îndemnul pe care voievodul îl primește din partea sa, de a-și întemeia o necropolă proprie îndepărtându-se astfel de prestigioasa necropolă de la Putna, se baza pe vădite și adânci rațiuni politice. Putna constituia necropola familiei și a copiilor legitimi ai lui Ștefan cel Mare. De aceea, mutând osemintele bunicilor în noua ctitorie ce avea să servească sieși și descendenților săi drept loc de odihnă veșnică, continuând tradiția așezământului din secolul al XIV-lea, așa cum procedase și Ștefan cu așezământul din Poiană, și păstrând hramul bisericii vechi (Sf. Nicolae), Rareș își afirmă și pe această cale descendența și totodată dreptul său la scaunul Moldovei. Pe de altă parte, într-o vreme în care biserica reprezenta o forță în cadrul societății medievale, domnul preferă să întemeieze o mănăstire ai cărei călugări să-i fie credincioși și îndatorați, din rândul cărora va ridica, de altfel, pe însuși mitropolitul țării, acțiune ce va fi socotită drept reprobabilă de către influenții monahi putneni"²⁷.

²¹ Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 216.

²² *Ibidem*, p. 217.

²³ Asupra personalității voievodului, a domniei sale, precum și a întregii epoci pe care a marcat-o, a se vedea volumul colectiv *Petru Rareș*, București, 1978, sub coordonarea lui Leon Șimanschi, dar și lucrările, fundamentale, aparținând lui Ștefan S. Gorovei (*Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii și materiale de istorie medie*, VIII, 1975, p. 185-200; *Petru Rareș*, București, 1982; *Rude și înrudiri necunoscute ale lui Petru Rareș*, în *Revista de istorie*, s.n., t. 8, nr. 7-8, 1997, p. 467-475) și Mariei Magdalena Székely (*Itinerarii domnești: Petru Rareș*, în *Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol"*, XXVIII, 1991, p. 285-299; *Marii logofeți ai Moldovei lui Petru Rareș*, I-II, în *Studii și materiale de istorie medie*, XIII-XIV, 1995-1996, p. 73-101, 49-69; *La curte, la Petru vodă*, în *Revista de istorie*, s.n., t. 8, nr. 7-8, 1997, p. 485-496; *Sfetcii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002).

²⁴ Aceasta poate fi pusă, ca și în primul caz, pe seama unui cutremur de pământ, precum cel consemnat de Grigore Ureche, sub anul 7025/1517 (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 133). Vezi, în acest sens, și aprecierile lui L. Șimanschi, *op. cit.*, p. 17.

²⁵ Șt. S. Gorovei, *Note istorice și genealogice...*, p. 193.

²⁶ Vezi actul de închinare al mănăstirii, din 1677, întocmit de mitropolitul Dosoftei (cf. Melchisedec, *op. cit.*, p. 163), precum și scrisoarea mitropolitului Grigorie Roșca, adresată monahilor de la Probota, în toamna anului 1563 (*DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. II, doc. 165).

²⁷ Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 226, n. 91. Privitor la reacția agresivă a acestor călugări, nemulțumiți de succesul demersurilor întreprinse în direcția ridicării Probotei la rangul de principală ctitorie și, mai ales, necropolă domnească, cu tot cortegiul de consecințe, nefaste, care decurgeau de aici pentru comunitatea putneană, stă mărturie însăși scrisoarea *mitropolitului* Grigorie Roșca, la care făceam referire mai sus: relevându-le *fraților* de la Probota "truda și priceperea" prin care i-a "întors pe Petru voevod și pe doamna lui Elina cu copiii lor, de s'au îngropat acolo", fostul egumen evoca și frustrarea putnenilor, care "au lătrat mult asupra mea și mari blesteme și mânie au ținut" (*DIR*, A. Moldova, veacul XVI, vol. II, doc. 165).

În privința datării exacte a deciziei de fundare, precum și a începerii lucrărilor, vom sublinia apartenența ambelor evenimente la însuși debutul domniei lui Petru Rareș (ian. 1527), așa cum o relevă actul de danie, emis din Huși, la 16 aprilie 1527, în care voievodul consemna următoarele: "Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau auzi citindu-se, că am binevoit domnia mea, cu bunăvoie, cu ajutorul lui Dumnezeu și al Sfântului arhierarh și făcător de minuni Nicolaie, din puterea data mie de Dumnezeu și domnia Țării Moldovei, i-am zidit lui mănăstirea Pobrata și am înfrumusețat-o și am isprăvit-o [*sic!*] și am miluit-o cu sate și cu metoace și chiar din ziua sfințirii bisericii, am dat sfântului jărtvenic satul anume Dobrușia, în ținutul Soroca și cu mori pe Răut, la Pogor și cu tot venitul, ca să fie sfintei noastre rugi, mănăstirii de la Pobrata, pentru pomenire veșnică și pentru iertarea păcatelor noastre și ale părinților noștri și ale copiilor domniei mele, neclintit niciodată, în veci..."²⁸.

Trecând peste precizarea, evident exagerată, a "isprăvirii" ctitoriei domnești²⁹, imposibil de acceptat în raport cu intervalul extrem de scurt care se scursese de la urcarea voievodului în scaunul Moldovei, actul relevă, totuși, într-o manieră indubitabilă, atât promptitudinea cu care Petru Rareș a răspuns solicitării vărului său, egumenul Grigorie Roșca, cât și ușoara infatuare a celui din urmă, care a înțeles să-și evidențieze, mai târziu, meritele, insistând asupra îndelungilor "nevoințe", "trudei" și "priceperii" cu care a reușit să-i "întoarcă" pe Petru voevod și pe doamna lui Elina la gândul bun al ctitoririi noii Probote³⁰.

Din perspectiva informațiilor, extrem de valoroase, cuprinse în actul de danie de la 16 aprilie 1527, însăși evocarea Doamnei Elina, ca subiect al intervențiilor sale persuasive, denotă scăpările de memorie, ca să nu le spunem altfel, ale bătrânului fost mitropolit, care la peste trei decenii de la eveniment încurca nevestele domnului, confundând-o pe Doamna Maria (m. 1529) – cea pe lângă care trebuia, de fapt, să-și desfășoare diligențele în februarie/martie 1527, lunile ce au premers sfințirea jertfelnicului bisericii, ca act fundamental în economia oricărei ctitorii – cu mult mai celebra, este adevărat, Doamnă Elena-Ecaterina Brancovici³¹, fiica despotului sârb Iovan Brancovici³², sosită însă în Moldova, ca proaspătă soție a domnului, abia în anul *definitivării* bisericii mănăstirii (1530³³).

După ce am încercat să evidențiem, extrem de succint, antecedentele Mănăstirii Probota, precum și aspectele definitorii ale începuturilor acesteia, vom remarca și evoluția seculară a celor trei lăcașuri monahale, care a permis acumularea unui număr important de monumente funerare în cuprinsul incintelor lor, cele mai multe regăsindu-se – așa cum consemna, încă de la începutul veacului trecut, N. Iorga³⁴ – în biserica închinată Sf. Nicolae, a ctitoriei voievodului Petru Rareș³⁵. În fapt, lespezilor funerare aparținând, indubitabil, respectivei necropole voievodale, li s-au adăugat, cu diverse ocazii, imposibil de precizat astăzi,

²⁸ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. I, doc. 215.

²⁹ Aprecierile noastre sunt confirmate, dacă mai este cazul, de însăși pisană dăltuită în piatră și plasată la intrarea în lăcașul de închinăciune al Mănăstirii Probota, marcând momentul finalizării bisericii cu hramul Sf. Nicolae: "Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh. Iată eu, robul stăpânului meu Ihsus Hristos, Io Petru Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrân, a binevoit Domnia Mea, cu buna mea voie în al patrulea an al stăpânirii noastre împărătești a zidit acest hram întru numele arhierelui și făcătorului de minuni Nicolaie, fiind egumen kir Grigorie, în anul 7038 (1530) oct[ombrie] 16" (cf. T. Sinigalia, *op. cit.*, p. 7). Din nefericire, luarea în considerare doar a acestui document epigrafic, fără a-l raporta la actul de danie mai sus pomenit, poate prejudicia grav datarea corectă a deciziei de fundare, așa cum li s-a întâmplat chiar și unor cercetători de talia științifică a Dnei Tereza Sinigalia, care tranșa în mod eronat subiectul în cauză, afirmând că "o nouă alunecare de teren prilejuind dărâmarea ctitoriei lui Ștefan la o dată necunoscută, în 1530 Petru Rareș decide să refacă biserica [s.n. – D.C.]" (*ibidem*).

³⁰ DIR, A. Moldova, veacul XVI, vol. II, doc. 165.

³¹ Șt. S. Gorovei, *Note istorice și genealogice...*, p. 194.

³² C. Cihodaru, *Politica internă*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 78.

³³ Vezi nota 29.

³⁴ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 56-62.

³⁵ Privitor la lespezile funerare de la Mănăstirea Probota, facem trimitere la studiul, în două părți, al Dnei V.M. Pușcașu [*Lespezile funerare de la Mănăstirea Probota (I)*], în *Arhiva Genealogică*, II (VII), nr. 1-2, p. 147-157; [*Lespezile funerare de la Mănăstirea Probota (II)*], în *Arhiva Genealogică*, III (VIII), nr. 1-2, p. 255-268], cu amendamentul că respectiva intervenție istoriografică prezintă, așa cum subliniam anterior (vezi nota 20), unele erori de interpretare.

alte câteva "morminte" – cum le numea marele nostru istoric³⁶ –, atribuite mănăstirii *Sf. Nicolae din Poiană* sau *Probotei vechi*:

- Lespedea numită, impropriu, "*a lui Petru voievod*"³⁷ și aflată, la momentul investigației întreprinse de N. Iorga, în pridvorul bisericii Mănăstirii Probota. În descrierea pe care i-o face, autorul precizează, cu fermitate, aducerea ei "din vechea mănăstire a Sf. Nicolae din Poiană"³⁸.
- Lespedea considerată până nu demult, în mod cu totul eronat și contrar evidențelor documentare, de majoritatea covârșitoare a cercetătorilor care s-au pronunțat în această chestiune³⁹ – făcând trimitere, în mod nedrept, la Iorga – drept piatra funerară a Evdochiei de Kiev⁴⁰.
- Lespedea funerară a Doamnei Oltea, aflată în afara bisericii⁴¹, și a cărei prezență la Probota a determinat numeroase discuții/*dispute* istoriografice⁴².
- Lespedea funerară a postelnicul Dumșa, fiul Sorei, sora lui Ștefan cel Mare⁴³, decedat în anul 1500, fapt care impune apartenența acestui monument tombal la Probota *Veche*.

Ceea ce interesează în mod cu totul deosebit – constituindu-se într-o "miză" pe care nu o mai intuiește nimeni⁴⁴ – este atribuirea corectă a celei dintâi lespezi funerare evocate anterior. După încheierea, relativ recentă, a lucrărilor de restaurare a Mănăstirii Probota⁴⁵, această lespede a "eșuat", la indicațiile Dnei V. Pușcașu⁴⁶, tocmai pe unul dintre mormintele de copii (fig. 3, 4, 5), descoperite în gropniță⁴⁷. Mai mult decât atât, în pofida faptului că inscripția de pe respectiva lespede funerară nu păstrează nicidecum numele copilei pe care o comemorează, acesteia i-a fost atribuit totuși un nume, *Eftimia*, deși este bine știut că singura Eftimie de la Probota a fost soția lui Simion Stroici, a cărei piatră tombală se afla în pridvorul bisericii⁴⁸.

³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 56-62.

³⁷ V. M. Pușcașu, *Lespezile funerare...*, I, p. 150.

³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 59-60.

³⁹ Nu vom reda, aici, lista consistentă a celor care au promovat sau și-au însușit această eroare, rezumându-ne la a cita "documentul" oficial, și anume *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 246, nr. 50.

⁴⁰ Lespedea în discuție, găsită de Iorga "afară [din biserică], lângă perețele din dreapta", nu a fost atribuită de către acesta Evdochiei de Kiev. În fapt, după ce i-a transcris inscripția – "... s-a strămutat la veșnicele lăcașuri în anul 6975 [1467], Sept. 4 zile" –, Iorga nu și-a îngăduit decât un scurt comentariu: "În acest an a murit întâia Doamnă a lui Ștefan, Evdochia de la Chiev. Dar Ureche pune data de 25 Novembre." (N. Iorga, *op. cit.*, p. 60). Așadar, spre deosebire de emulii săi, marele nostru istoric s-a ferit să pronunțe vreo sentință categorică în acest caz. Pentru primii, care și-au permis o atare încheiere, nu a constituit un impediment nici precizarea lui Grigore Ureche, și nici informația relevantă în actul de danie emis, la 16 febr. 1469, în favoarea "Mitropoliei Moldovei", adică a bisericii *Mirăuți* din Suceava: "aceasta să fie pentru pomenirea răposatei noastre soții, Evdochia, al cărei loc de odihnă este acolo [s.n. – D.C.]" (*DRH*, A. Moldova, vol. II, doc. 157). "Furați" de data inscripționată pe lespede și supralicând sugestiile, extrem de precaute, ale lui N. Iorga, istoricii în speță și-au asumat, cu nonșalanță, eroarea, până de curând, când rezultatele excepționale ale cercetărilor arheologice desfășurate la Mirăuți, sub coordonarea lui Mircea D. Matei, au tranșat definitiv problema pietrei de mormânt atribuită Evdochiei (Mircea D. Matei, *Biserica Mirăuți, sub lupa arheologilor*, în vol. *Un reper al culturii române – momentul Mirăuți*, Suceava, 2001, p.15-16; idem, *În Mirăuții Evdochiei de Kiev*, în *Magazin istoric*, nr. 3, 2003, p.24-25).

⁴¹ După descrierea pe care o face pietrei "Evdochiei" (vezi nota anterioară), Iorga continuă: "Tot acolo, pe un mormânt: «Aceasta este groapa roabei lui Dumnezeu Oltea, mama Domnului Io Ștefan voevod; care a murit în anul 6973 [1465], Novembre 4.»" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 60-61).

⁴² Vezi, mai sus, nota 20.

⁴³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 61; V. M. Pușcașu, *Lespezile funerare...*, I, p. 151-152; Șt. S. Gorovei, *Contribuții prosopografice și epigrafice*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XXVIII, 2010, p. 88.

⁴⁴ Această stare de fapt este rezultatul intervenției lui Șt. S. Gorovei, *Note istorice și genealogice...*, p. 197, care tranșă, la data respectivă (1975), cu competență, o controversă ce împlinea șapte decenii (vezi, în cele ce urmează, explicațiile noastre).

⁴⁵ Vezi nota 1.

⁴⁶ Informația ne-a fost oferită, recent, de monahii de la Probota.

⁴⁷ V. M. Pușcașu, *Cercetări arheologice la biserica Mănăstirii Probota, construită de voievodul Petru Rareș*, în *Revista Monumentelor Istorice*, nr. 1-2, 1997, p. 8-24. Două dintre ele sunt vizibile în fig. 3, 4, și 5, atașate acestui text. Cel de-al treilea, care le precede pe celelalte din punct de vedere cronologic – și care a aparținut, cu siguranță, lui Ion, fiul minor al voievodului Petru Rareș (vezi, mai jos, nota 60), aflat chiar sub tabloul său funerar (fig. 3), în colțul de SE al gropniței –, nu a mai fost, din păcate, marcat ca atare. Tocmai de aceea, solicităm, și pe această cale, celor îndrituiți, remedierea grabnică a acestei anomalii.

⁴⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 58; V. M. Pușcașu, *Lespezile funerare...*, I, p. 152-153; Șt. S. Gorovei, *Contribuții prosopografice...*, p. 89.

Așadar, la începutul veacului precedent, N. Iorga consemna existența, în amintitul pridvor al bisericii lui Petru Rareș, a unei pietre funerare de mici dimensiuni⁴⁹ – "adusă din vechea mănăstire a Sf. Nicolae din Poiană" –, pe care mai putea citi "...a lui Petru voievod, fiul bătrânului Ștefan voievod...", iar cu completările, ipotetice, ale autorului: "*Această piatră a făcut-o Ștefan Voievod [cel Mare] lui Petru Voievod, fiul bătrânului Ștefan Voievod; veșnica lui pomenire*"⁵⁰. În comentariile aferente, Iorga atribuia această lespede unui fiu, Petru, al voievodului Ștefan I (1394-1399), opțiune care l-a influențat și în reconstituirea inscripției⁵¹.

După câteva decenii, speculând această descoperire – și preluând întocmai reconstituirea propusă de Iorga –, P. P. Panaitescu o folosește ca argument decisiv în dovedirea filiației Ștefan voievod - Petru I "al Mușatei", atât de necesară omologării informațiilor oferite de cronică lui Jan Długosz cu privire la conflictul dintre cei doi fii, Ștefan și Petru, ai unui voievod Ștefan al Moldovei, la începuturile țării⁵². Practic, argumentându-și judicios opțiunea, dar bazându-se pe premise fundamentale false – împrumutate, ca atare, de la N. Iorga –, reputatul nostru istoric atribuie piatra de mormânt de la Probota voievodului Petru I Mușatinul (1375-1391).

Ulterior, la finele anilor '60, Șt. S. Gorovei, preocupat să demonstreze că mormântul lui Petru I Mușatinul se numără, totuși, printre cele ale primilor voievozi moldoveni înhumați în necropola de la Rădăuți, respinge raționamentele lui P. P. Panaitescu, acordând credit interpretării inițiale a lui N. Iorga: piatra trebuia atribuită, indubitabil, unui fiu, Petru, al voievodului Ștefan I, ctitorul mănăstirii Sf. Nicolae din Poiană, din ruinele căreia fusese adusă – așa cum precisase N. Iorga – în ctitoria lui Rareș vodă⁵³.

Din fericire, după doar câțiva ani, autorul va acorda o atenție crescută acestei controverse, ceea ce i-a permis să tragă unele concluzii definitive, și care reprezintă, totodată, câștiguri majore pentru istoriografia problemei. Reexaminând inscripția de pe lespede de funerară, istoricul a identificat, "puțin înaintea formulei care menționează numele voievozilor Petru și Ștefan cel Bătrân" un grup de litere slavone ce nu poate rezulta decât în cuvântul *fiică*, îngăduind, astfel, cu un grad înalt de probabilitate, următoarea reconstituire: "[Acesta este mormântul...] sau [A răposat roaba lui Dumnezeu...], *fiica lui Petru voievod, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrân*, [care a trecut la veșnicele lăcașuri în anul ... luna ... ziua ...]"⁵⁴. **Prin urmare, s-a putut exclude, de o manieră categorică, atribuirea acestei lespezi unui personaj adult – fapt pe care-l sugerau, oricum, dimensiunile pietrei –, cu numele *Petru voievod*. În plus, autorul a încercat – de această dată, în opinia noastră, ușor grăbit⁵⁵ – să identifice în personajul comemorat de lespede o "mică prințesă", provenită din mariajul voievodului Petru Rareș cu Doamna Maria (m. 1529), și care a fost înhumată – cum *impune* precizarea conform căreia monumentul funerar provine din Probota Veche – în**

⁴⁹ 37/100 cm la Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 342; 39/35 cm lățime și 99 cm lungime la V. M. Pușcașu, *Lespezile funerare...*, I, p. 150.

⁵⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 59-60.

⁵¹ "Calificativul de «cel Bătrân» s-ar potrivi mai bine cu Ștefan-Vodă biruitorul de la Hârlău decât cu Ștefan fiul lui Alexandru cel Bun, despre care Ștefan nimeni nu vorbea bucuros, ca unul ce orbise pe fratele său și usurpase tronul; apoi Ștefan cel Mare ar fi știut data morții unei rude așa de apropiate de el. În sfârșit, din actele lui Ștefan, fiul lui Alexandru nu iese să fi avut copii." (*ibidem*, p. 60).

⁵² "Printre mormintele rămase din vechea mănăstire [a Probotei] este și o piatră pe care se citește în slavonește «Această piatră a făcut-o Ștefan voievod lui Petru voievod, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrân; veșnica lui pomenire». Este desigur vorba despre voievodul al cărui mormânt lipsește la Rădăuți, Petru al Mușatei. Nimic nu se împotrivesc acestei identificări; dimpotrivă, ea este confirmată de următoarele fapte: săparea pietrei de mormânt de către Ștefan cel Mare, întocmai ca a celorlalți predecesori ai lui Alexandru cel Bun, îngropați la Rădăuți, lipsa mormântului lui Petru al Mușatei la Rădăuți și vechimea mănăstirii Probota, amintită în acte înainte de Alexandru cel Bun. De altfel, nu cunoaștem pe niciun alt Petru voievod, fiul lui Ștefan, înainte de Ștefan cel Mare. *Ne aflăm deci în fața mormântului lui Petru al Mușatei și pe piatra lui mormântală scrie că el era fiul unui Ștefan voievod* întocmai ca în cronică lui Długosz. Acest fapt este hotărâtor pentru cercetarea noastră..." (P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independența ale Țărilor Române*, în Studii. Revistă de istorie, IX, 1956, p. 107).

⁵³ Șt. S. Gorovei, *Taina mormântului domnesc de la Rădăuți și piatra de la Probota*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 5-6, 1969, p. 369-371.

⁵⁴ Idem, *Note istorice și genealogice...*, p. 197.

⁵⁵ Justificarea opiniei noastre se va desprinde, imediat, din cele ce urmează.

intervalul 1527-1530⁵⁶, când noua ctitorie domnească, aflată în curs de definitivare, nu putea îndeplini, încă, funcția de necropolă.

Pentru exact două decenii, încheierile – pe cât de competente, pe atât de tranșante – ale reputatului istoric ieșean au blocat, *a priori*, orice încercare de a reevalua subiectul. Abia în anii din urmă faptul a devenit o necesitate obiectivă, constituind *parte* a cercetărilor arheologice de anvergură întreprinse la Probota, cele care vizau necropola domnească desfășurându-se sub oblăduirea Dnei V. M. Pușcașu. Se poate afirma, cu temeinicie, că eforturile depuse cu prilejul restaurării mănăstirii s-au constituit în împliniri științifice remarcabile⁵⁷, în pofida celor câteva scăpări – poate inevitabile, în raport cu volumul de muncă –, pe care, în perspectiva argumentării poziției noastre, va trebui să le evidențiem.

Așadar, distinsa cercetătoare va relua, în paralel cu săpăturile arheologice efective, examinarea tuturor inscripțiilor de pe lespezile funerare adăpostite la Probota, între ele numărându-se, desigur, și piatra atribuită, cum s-a văzut, "*fiicei lui Petru voievod*". Din nefericire, tocmai în privința acesteia, V. M. Pușcașu a reușit, prin repetatele sale șovăieli interpretative, să creeze confuzii majore.

Dacă descoperirea celor trei morminte/cripte de copii, în colțul de SE al gropniței, reprezintă, cu adevărat, un câștig științific major – dovedindu-se chiar că acestea, notate *convențional* cu nr. 21, 22 și 23, au fost amenajate succesiv, în această ordine cronologică, de la sud spre nord⁵⁸ –, atribuirea lor intră pe terenul celor mai pure ipoteze⁵⁹. S-ar părea că prima, cea notată cu nr. 21, ar aparține, totuși, indubitabil, lui *Ion* – unul dintre fiii voievodului Petru Rareș și al Doamna Maria –, care a decedat la o vârstă încă fragedă, după cum o dovedește portretul funerar cu inscripție⁶⁰, aflat chiar deasupra mormântului său, nemarcat⁶¹ (fig. 3). Cea de-a treia criptă, înregistrată sub nr. 23, ar aparține, ipotetic, numitei Samfira, considerată "*fiica voievodului Ștefan Rareș*"⁶², ea succedând spațio-temporal criptei cu nr. 22, peste care este amplasată astăzi piatra funerară a fantomaticii *Eftimia* (fig. 5). Această criptă ar fi fost amenajată, în interpretarea Dnei Pușcașu⁶³, tocmai pentru a "*găzdui*" rămășițele pământești ale copilei lui Petru Rareș, neatestată documentar.

Din nefericire, o atare viziune a desfășurărilor istorice de la Probota, susținută arheologic într-o bună măsură – și care ar fi putut deveni subiectul unor discuții științifice constructive –, s-a evidențiat printr-o păguboasă inconsecvență:

În prima parte a studiului dedicat lespezilor funerare, V. M. Pușcașu își însușea încheierile lui Șt. S. Gorovei, pe care tocmai le-am decelat, la care a adăugat câteva note personale, concluzionând astfel: "Având în vedere că sistemul de decorare a lespezii funerare pare să nu ne permită încadrarea cronologică a momentului său de realizare într-o etapă anterioară secolului XVI, având în vedere că niciunul dintre voievozii Moldovei care au ocupat scaunul țării până la menționatul secol nu era fiul unui

⁵⁶ Șt. S. Gorovei, *Note istorice și genealogice...*, p. 197.

⁵⁷ Vezi nota 1.

⁵⁸ V. M. Pușcașu, *Cercetările arheologice...*, p. 19 și planșa V, cu numerotarea eronată a celor trei cripte, determinând, astfel, o contradicție evidentă cu precizările formulate în text.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ S. Ulea, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș, și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, VI, nr. 1, 1959, p. 61-70. A se vedea și intervenția, pertinentă, a cercetătorilor Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 227, n. 97. Acestui personaj, C. Cihodaru i-a atribuit, într-unul dintre studiile sale (*Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol*, V, 1968, p. 21), piatra de mormânt aflată în discuția noastră. Argumentele sale au fost combătute, vehement, de Șt. S. Gorovei (*Taina mormântului domnesc...*, p. 370). Este uimitor cum, în fața tuturor evidențelor de ordin documentar și, mai nou, arheologic, un cercetător de talia lui L. Șimanschi s-a încăpățânat să respingă funcționalitatea funerară a bisericii Probotei, până în anul 1542, când aceasta ar fi fost – conform unei informații pe care o preia, cu totul deficitar, din Grigore Ureche (*op. cit.*, p. 155) – sfințită (*op. cit.*, p. 18-19).

⁶¹ Vezi, mai sus, nota 47.

⁶² V. M. Pușcașu, *Cercetările arheologice...*, p. 19.

⁶³ *Ibidem*.

anterior Ștefan voievod, nu ne rămâne decât să conchidem că necunoscuta fiică comemorată prin această lespede funerară a fost o copilă a lui Petru Rareș, foarte probabil cu prima sa doamnă, Maria. În mormântarea ei a avut loc la Probota Veche, la o dată anterioară terminării lucrărilor de zidire a bisericii noii mănăstiri, iar numele său – consemnat desigur în cuprinsul inscripției care ne preocupă acum, și tocmai din acest motiv – nu a mai fost consemnat de inscripția unui eventual tablou funerar, cum a fost cazul pentru Ioan.⁶⁴

În cea de-a doua parte a studiului amintit, autoarea își modifică fundamental părerile anterioare, promovând următorul "scenariu": "... gropnița [*Probotei Noi*] mai cuprindea încă alte trei cripte, realizate din zidărie de cărămidă și acoperite cu boltire în leagăn. Ele au intervenit – succesiv, de la sud spre nord – în partea estică a jumătății sudice a încăperii. Evident de copii, credem că putem atribui respectivele cripte: lui Ioan (fiul lui Petru Rareș, portretizat chiar deasupra celei mai vechi dintre cripte), fiicei necunoscute a lui Petru Rareș (...) și Samfirei, fiica lui Ștefan Rareș..."⁶⁵.

În articolul publicat în anul 1997 în *Revista Monumentelor Istorice*, la care făceam trimitere în paragrafele anterioare, preopinanta noastră abordează ușor diferit, cu necesară precauție, chestiunea în speță – "rămâne să mai precizăm că identificarea personajelor aici înmormântate [*în gropniță*] rămâne de domeniul ipotezelor" –, pentru ca, ulterior, în cea mai recentă dintre intervențiile sale dedicate vestigiilor Probotei, să consemneze, într-o notă, "cele cinci pietre funerare care provin din ruinele Probotei Vechi."⁶⁶

Dar, pentru că demersul nostru își reclamă insistent finalitatea, vom încerca să deslușim, la rândul ne, taina acestei lespezi, precum și implicațiile, majore, ale atribuirii sale. În fapt, cei care au parcurs cu atenție paginile anterioare, pot distinge ușor cele două ipostaze, determinante, în care s-ar putea găsi monumentul cu pricina: **aceea a provenienței din ruinele Probotei Vechi** sau, dimpotrivă, **a provenienței sale din incinta ctitoriei lui Petru Rareș**.

La fel de tentante, prin argumentele care le susțin, cele două variante au, totuși, un numitor comun, de care care nu se poate face în niciun caz abstracție, și care a fost evidențiat – o spunem încă o dată – cu competență, de Șt. S. Gorovei: piatra funerară aparține unei **fiice a lui Petru voievod, fiul bătrânului Ștefan voievod**. Mai mult, în ceea ce-l privește, istoricul ieșean a dovedit, și în acest caz, deplină consecvență în promovarea propriilor aserțiuni, fiind convins că semnalarea lui Iorga – cum că piatra a fost adusă "din vechea mănăstire a Sf. Nicolae din Poiană" –, are o acoperire reală.

Noi nu vom împărtăși, însă, necondiționat, această încheiere, constatând că N. Iorga nu a indicat, niciunde, sursa mențiunii în cauză sau, eventual, calitatea de martor nemijlocit al transferului lespezii. Remarcăm, dimpotrivă, că atunci când a fost cu adevărat cazul – vezi piatra funerară a Doamnei Oltea, care zăcea, probabil de secole, în incinta Probotei *Noi* – N. Iorga și-a devoalat cu promptitudine informatorul⁶⁷, a cărui intervenție l-a și determinat să porceadă la investigarea inscripțiilor de la Probota, despre care nu avea habar anterior. Mai mult, chiar în perioada dedicată cercetărilor din mănăstire, acesta căuta – așa cum s-a consemnat, deja⁶⁸ –, cu entuziasm, pe teren, alături de localnici, vestigiile Probotei *Vechi*, care va refuza, însă, pentru moment, să-și destăinuie secretele. **Este mult mai credibil faptul că Iorga făcea precizările respective în funcție de ceea ce citea pe lespezi și nu invers.**

⁶⁴ V. M. Pușcașu, *Lespezile funerare...*, I, p. 151.

⁶⁵ Eadem, *Lespezile funerare...*, II, p. 266.

⁶⁶ Eadem, *Propuneri privind sistemele de consolidare/restaurare a vestigiilor descoperite la Mănăstirea Probota (1997-2000)*, în *Monumentul*, II, 2000, p. 4, n. 4.

⁶⁷ N. Iorga, *Ceva nou despre mama lui Ștefan cel Mare*, în *Convorbiri Literare*, XXXVIII, nr. 7-9, 1904.

⁶⁸ Cf. Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 208.

În speța noastră, comentariile sale⁶⁹ vin, alături de modul în care a reconstituit inscripția, să ne confirme pe deplin opinia: convins fiind – pentru că doar atât putea desluși de pe lespede –, că aceasta aparține unui *Petru voievod, fiul bătrânului Ștefan voievod*, și raționând în favoarea identificării, prin eliminare, a acestui *bătrân Ștefan voievod* cu Ștefan I (1394-1399), Iorga a concluzionat, coerent, că piatra este foarte veche, așa încât nu putea proveni decât "din vechea mănăstire a Sf. Nicolae din Poiană"⁷⁰!

Pe de altă parte, "sentința" lui Șt. S. Gorovei – urmat, cu intermitențe, de V. M. Pușcașu –, în privința provenienței lespezii, este, oricum, așa cum subliniam, una ușor grăbită, deoarece "titulara" pietrei tombale *nu* putea fi înhumată în Probota *Veche*, ctitoria lui Ștefan cel Mare, în intervalul 1527-1530, monumentul fiind deja ruinat la începutul domniei lui Rareș. O atare conjunctură l-a pus, de altfel, pe voievod, în situația, ingrată, de a nu-și putea îngropa, în apropiere, nici măcar propria soție, pe Doamna Maria (m. 1529), prezumtiva mamă a copilei anonime. Aceasta va fi, în consecință, înhumată departe de propria familie, în vechea necropolă domnească a Putnei.

Înțelegerea temeinică a acestor împrejurări a fost prejudiciată de superficialitatea cu care au fost receptate informațiile oferite de mitropolitul Dosoftei – "... căzând biserica [*pomenitului domn Ștefan vodă cel Bun*] ... Grigorie Roșca vărul lui Petru vodă Rareș ... cu nevoița sa au îndemnat pe Petru vodă de s-au dat ctitor la Probota și au făcut besearică de iznoavă"⁷¹ – și care trebuie coroborate cu datarea explicită a deciziei de ctitorire a noii Probote, ca și a începerii lucrărilor, așa cum o relevă actul de danie din 16 aprilie 1527⁷². Mai mult, Lia și Adrian Bătrîna au demonstrat, deja, cu probe peremptorii, de proveniență arheologică, că necropola ștefaniană de la Probota *nu* a "găzduit", în niciunul dintre compartimentele ei, vreun mormânt "de copil"⁷³.

Urmare a tuturor acestor aprecieri, vom concluziona astfel:

1. Dacă lespedeza funerară a *fiicei lui Petru voievod, fiul bătrânului Ștefan voievod*, provine, totuși – dincolo de precizarea, mai degrabă conjuncturală, a lui Iorga –, din ruinele Probotei *Veche*, acestei interpretări neopunându-i-se, deocamdată, niciun argument irefutabil, atunci Probota *Veche* la care se face referire nu trebuie identificată cu ctitoria ștefaniană, ruinată, deja, la debutul domniei lui Petru Rareș. Din aceleași considerente, *Petru voievod* al inscripției de pe lespede nu poate fi, la rândul-i, identificat, în niciun caz, cu Rareș vodă. Astfel, în situația de față, lespedeza nu ar putea proveni decât din mănăstirea *Sf. Nicolae din Poiană*⁷⁴, iar tatăl fetei înhumate acolo nu ar fi altcineva decât – perfect explicabil – ctitorul acestui așezământ, Petru I *Mușatinul*. Chiar și *bătrânul Ștefan voievod* s-ar identifica, în aceeași manieră, cu personajul evocat de Dlugosz, tată al fraților Ștefan și *Petru*, ginerele lui Bogdan I și soțul Mușatei⁷⁵.

⁶⁹ Vezi nota 51.

⁷⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 59.

⁷¹ Cf. Șt. Dinulescu, *op. cit.*, p. 163.

⁷² Vezi nota 28.

⁷³ Lia și Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 208.

⁷⁴ La rigoare, textual, chiar aceasta este locația evocată de Iorga – "din vechea mănăstire a Sf. Nicolae din Poiană" – și nu ctitoria ștefaniană.

⁷⁵ Descendența nemijlocită a Margaretei/Mușata din Bogdan I a fost demonstrată, recent, prin analiza AND a osemintelor descoperite în interiorul bisericii "Sf. Nicolae" din Rădăuți [Georgeta Cardoș, Lia și Adrian Bătrîna, Nicolae Mirițoiu, Alexander Rodewald, *Mitochondrial and nuclear DNA analysis for reconstruction of historical genealogy of princes of Moldavia from the second half of the XIVth century*, la "5th ISABS Conference in Forensic Genetics and Molecular Anthropology", Split, 3-7 sept. 2007; A. Rodewald, G. Cardoș, C. Tesio, *Paleogenetic study for reconstruction of genealogy of first Moldavian princes from 14th century*, la "European Human Genetics Conference 2010", June 12-15, 2010, Gothenburg, Sweden, cu rezumatul în *European Journal of Human Genetics*, Volume 18, Supplement 1, June 2010 (<https://www.eshg.org/fileadmin/www.eshg.org/abstracts/ESHG2010Abstracts.pdf>)]. În țară, reinterpretarea datelor obținute anterior prin cercetarea arheologică a sit-ului rădăuțean a fost comunicată de autori, Lia și Adrian Bătrîna, cu prilejul câtorva conferințe, de maximă însemnătate științifică, și materializate, deocamdată, în studiul *Despre cronologia bisericilor și funcția ansamblului feudal de la Rădăuți în secolul al XIV-lea*, din vol. *Rădăuții și Întemeierea Moldovei. 650 de ani (1359-2009)*, București, 2009, p. 139-153.

2. Dacă lespedeza funerară ar proveni din gropnița Probotei lui Rareș vodă, iar supozițiile, inconsecvente, ale dnei V. M. Pușcașu s-ar adevăra⁷⁶, atunci piatra și-a regăsit, deja, menirea, nemairămânând decât să purcedem, grabnic, la emanciparea sa de sub zodia, nefastă, a fantomaticii *Eftimia*.

---

⁷⁶ *Pe de o parte*, analiza modelului sculptural al lepezii funerare, întreprinsă de V. M. Pușcașu, deși nu constituie un argument peremptoriu, poate consolida o atare apreciere (V. M. Pușcașu, *Lespezile funerare...*, I, p. 151). *Pe de alta*, ne vom permite să atragem atenția asupra unui fapt ce ar putea avea consecințe dintre cele mai categorice: recuperarea, din criptele gropniței de la Probota, a câtorva fragmente ale unor *alte* lepezi funerare, de marmură albă – "distincte între ele și față de lepezile încă păstrate" (eadem, *Lespezile funerare...*, II, p. 266) –, poate să compromită iremediabil cea de-a doua variantă propusă mai sus, consolidând ipoteza, mai mult decât plauzibilă, a apartenenței lepezii funerare la așezământul monahal al *Sf. Nicolae din Poiană*.

Fig. 1 – Amplasarea geografică a Mănăstirii Probota
(www.romanianmonasteries.org)

Fig. 2 – Mănăstirea Probota
(www.romanianmonasteries.org)

Fig. 3 – Groznița bisericii Mănăstirii Probota, latura sudică, după restaurare, cu pietrele funerare aparținând voievodului Petru Rareș, Doamnei Elena, Samfirei și Eftimiei.

Fig. 4 – Prim-plan cu pietrele funerare ale Samfirei și Eftimiei.

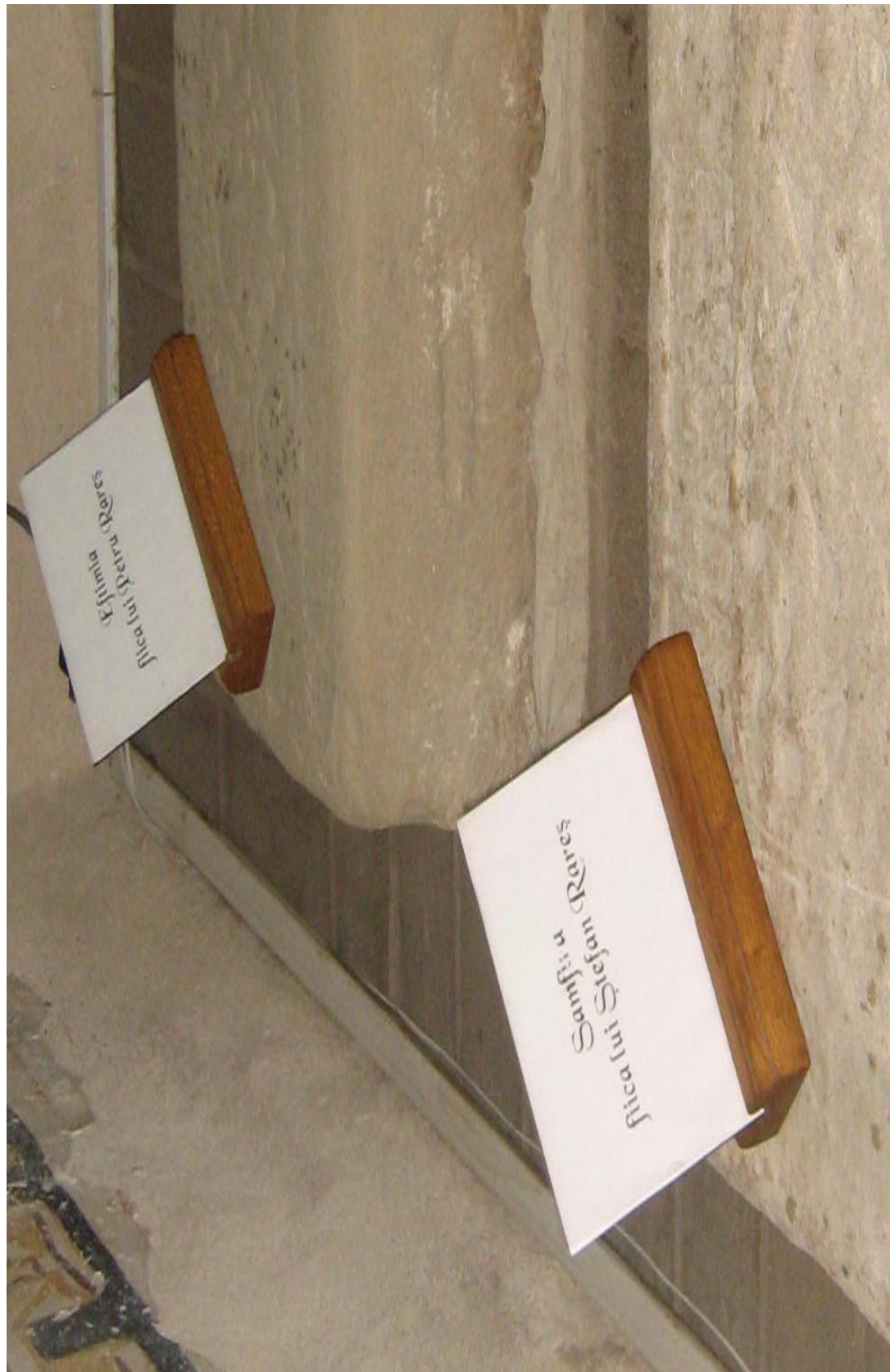

Fig. 5 – Prim-plan cu plăcuțele de identificare ce însoțesc pietrele de mormânt ale Samfirei și Eftimiei.